Bolalar musiqa va san'at maktablarida doyra ijrochiligini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari

Lazizjon Shokirovich Baxranov
Navoiy IMM

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar musiqa va san'at maktablarida doyra ijrochiligini o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Doyraning o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rni, uning ijro usullari hamda an'anaviy ustoz-shogird ta'limining o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda zamonaviy interfaol, muammoli, o'yinli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini doyra darslariga tatbiq etish yo'llari ko'rsatib berilgan. Bu texnologiyalar o'quvchilarda ritm hissi, ijrochilik texnikasi, milliy usullarni o'zlashtirish va ansamblda ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Taklif etilgan ilmiy-metodik tavsiyalar doyra sinfi o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish, o'quv jarayoni sifatini yaxshilash va milliy ijrochilik an'analarini yosh avlodga yetkazishga samarali xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: doyra ijrochiligi, pedagogik texnologiyalar, bolalar musiqa va san'at maktabi, ilmiy-metodik asoslar, ustoz-shogird an'anasi, interfaol metodlar, ritm hissi, milliy usullar, ansambl ijrochiligi, kasbiy mahorat

Scientific and methodological foundations of using pedagogical technologies in teaching doira performance at children's music and art schools

Bakhranov Lazizjon Shokirovich
Navoi Specialized Music School

Abstract: This article covers the scientific and methodological foundations of using pedagogical technologies to teach doira performance at children's music and art schools. It analyzes the doira's place in Uzbek national musical culture, its playing techniques, and the distinctive features of traditional master-apprentice teaching. Taking into account students' age and psychological characteristics, it shows how modern interactive, problem-based, game-based and information and communication technologies can be applied in doira lessons. It argues that these technologies help

(cc) BY

students develop a sense of rhythm, performance technique, mastery of national usuls (rhythmic patterns) and ensemble playing skills. The proposed scientific and methodological recommendations help doira teachers improve their professional skills, raise the quality of teaching and pass national performance traditions on to the younger generation.

Keywords: doira performance, pedagogical technologies, children's music and art school, scientific and methodological foundations, master-apprentice tradition, interactive methods, sense of rhythm, national usuls, ensemble performance, professional skills

Doyra sadosi o‘zbek xonadoniga eng ko‘p kirib boradigan ovozlardan biri. To‘yda, bayramda, sayilda, hatto oddiy oilaviy davrada ham doyraning jarangi odamlarning yuragini bir maromga soladi, ularni birlashtiradi. Ko‘p yillardan beri doyra sinfida dars berib kelayotgan o‘qituvchi sifatida men har yili yangi o‘quvchilarni qabul qilar ekanman, ularning ko‘zlaridagi bir xil manzarani ko‘raman. Bola doyrani qo‘liga olganda unga go‘yo sehrli buyumga qaragandek qaraydi, birinchi zarbadan chiqqan ovozdan quvonadi. Ammo oradan bir necha oy o‘tib, mashqlar murakkablashgach, bu quvonchning bir qismi so‘nib qolishini ham ko‘p kuzatganman. Nima uchun shunday bo‘ladi? Bolaning ilk qiziqishini qanday qilib uzoq yillik ishtiyoqqa aylantirish mumkin? Ushbu maqola ana shu savollar ustida olib borgan uzoq kuzatishlarim, izlanishlarim va pedagogik tajribam mahsulidir.

Doyra o‘zbek xalqining eng qadimiy va eng sevimli cholg‘ularidan biri hisoblanadi. Uning ildizlari ming yillik tarixga borib taqaladi. Qadimiy devoriy suratlarda, miniatyuralarda, haykalchalarda doyra chalayotgan ayol va erkaklar tasviri uchraydi. O‘rta asr musiqashunoslari ham o‘z risolalarida zarbli cholg‘ular va usullar haqida batafsil ma'lumot berib o‘tganlar. Doyra o‘zbek mumtoz musiqasi, xususan, Shashmaqom ijrochiligida, xalq qo‘shiqlari va raqslarida, dostonchilik an'anasida muhim o‘rin tutadi. U musiqaning ritmik asosini yaratadi, ansamblni bir butun qiladi, ijrochilar va tinglovchilarga kayfiyat bag‘ishlaydi. Doyrasiz o‘zbek musiqasini tasavvur qilish qiyin. Shu sababli doyra ijrochiligini o‘rgatish milliy musiqiy merosni saqlash va rivojlantirishning muhim yo‘nalishidir.

Doyraning tuzilishi birinchi qarashda juda sodda. U yog‘och gardish, unga tortilgan teri va gardishning ichki tomoniga o‘rnatilgan metall halqachalardan iborat. Ammo bu soddalik ortida ulkan ijro imkoniyatlari yashiringan. Usta doyrachi teri markaziga, chetiga, gardishga urib, barmoqlar bilan chertib, kaft bilan bosib, doyrani silkitib turli tembrdagi tovushlarni chiqara oladi. Past va bo‘g‘iq "bum", jarangdor va keskin "bak", halqachalarning shildirashi, barmoqlarning tez chertishidan hosil bo‘ladigan "qars" sadolari birgalikda murakkab ritmik naqshlarni yaratadi. Bundan tashqari, doyra ijrochiligida tremolo, glissando kabi maxsus usullar ham mavjud.

(cc) BY

Shuning uchun doyrani mukammal egallash yillar davomidagi sabrli mehnatni, nozik eshitish va yuksak harakat muvofiqligini talab qiladi.

O‘zbek doyra ijrochiligi maktabi ko‘plab buyuk ustozlar nomi bilan bog‘liq. Ular orasida Usta Olim Komilovning nomi alohida hurmat bilan tilga olinadi. U nafaqat ajoyib ijrochi, balki ko‘plab shogirdlar tarbiyalagan buyuk ustoz ham edi. Uning ijrochilik uslubi, usullarni talqin qilishi, sahna madaniyati keyingi avlod doyrachilari uchun namuna bo‘lib qoldi. Bugungi kunda ham ko‘plab iste’dodli doyrachilarimiz o‘z mahorati bilan nafaqat respublikamizda, balki xorijiy sahnalarda ham o‘zbek doyrasining shuhratini yoyib kelmoqda. Ularning ijodi doyra ijrochiligining cheksiz imkoniyatlarini ko‘rsatadi va yosh avlod uchun ilhom manbai bo‘ladi. Bu boy an’analarni yangi avlodga yetkazish esa bolalar musiqa va san’at maktablari o‘qituvchilarining zimmasidagi muqaddas vazifadir.

An’anaviy doyra ta’limi asrlar davomida ustoz-shogird tizimi asosida olib borilgan. Shogird ustozning yonida yillab yurib, uning ijrosini tinglagan, harakatlarini kuzatgan, usullarni og‘zaki, “bum-bak” hijolari orqali yod olgan. Bu tizimning ulkan afzalliklari bor edi. Shogird san’atni jonli muhitda, to‘ylarda, bazmlarda, ansambl tarkibida o‘rganardi. Ustoz unga nafaqat ijro texnikasini, balki doyrachining odobini, ansambldagi o‘rnini, xonanda va sozandalarga hurmatni ham o‘rgatardi. Biroq bu tizim ko‘p vaqt va ustoz bilan doimiy birga bo‘lishni talab qilardi. Zamonaviy bolalar musiqa va san’at maktablarida esa dars haftasiga bir necha soat bilan cheklangan, o‘quvchi bir vaqtning o‘zida umumta’lim maktabida ham o‘qiydi. Shu bois an’anaviy tizimning mohiyatini saqlagan holda uni zamonaviy ta’lim sharoitlariga moslashtirish zarurati paydo bo‘ladi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda madaniyat va san’at sohasini rivojlantirish, milliy musiqa merosini saqlash va targ‘ib qilishga davlat darajasida katta e’tibor qaratilmoqda. Bolalar musiqa va san’at maktablari yangi binolar, zamonaviy cholg‘ular bilan ta’minlanmoqda, o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi takomillashtirilmoqda. Xalqaro maqom san’ati anjumani, baxshichilik festivali kabi nufuzli tadbirlar milliy musiqamizning jahon miqyosidagi obro‘sini oshirmoqda. Bu jarayonlar musiqa ta’limining sifatiga ham yangi talablar qo‘ymoqda. Endi faqat an’anaviy usullar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchining faolligini oshirish, o‘qitish natijalarini aniq belgilash va baholash zarurati tobora kuchayib bormoqda. Doyra sinfi ham bundan mustasno emas.

Pedagogik texnologiya tushunchasi pedagogika fanida keng qo‘llaniladi. Uning mohiyati oldindan belgilangan ta’lim maqsadlariga kafolatli erishishni ta’minlovchi, izchil va tizimli tashkil etilgan o‘qitish jarayonidan iborat. V.P.Bespalko, M.V.Klarin kabi olimlar pedagogik texnologiyalar nazariyasini ishlab chiqishga katta hissa qo‘shganlar. O‘zbekiston pedagogikasida ham bu yo‘nalishda ko‘plab ilmiy ishlar

(cc) BY

amalga oshirilgan. Pedagogik texnologiyaning asosiy belgilari maqsadning aniqligi, jarayonning bosqichma-bosqich tuzilishi, natijalarni tashxis qilish va baholash imkoniyati hamda takrorlanuvchanlikdir. Boshqacha aytganda, agar bir o‘qituvchi muayyan texnologiya asosida yaxshi natijaga erishgan bo‘lsa, boshqa o‘qituvchi ham uni to‘g‘ri qo‘llab, shunga yaqin natijaga erisha olishi kerak. Musiqa ta’limida bu masala ancha murakkab, chunki san’at har doim individuallik va ijodkorlik bilan bog‘liq.

Musiqa ta’limida pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga oid turli qarashlar mavjud. Ba’zi mutaxassislar san’at ta’limini qat’iy texnologik qoliplarga solib bo‘lmaydi, chunki har bir o‘quvchi va har bir o‘qituvchi o‘ziga xos, deb hisoblaydilar. Boshqalari esa aksincha, aniq tizim va metodikasiz san’at ta’limi tasodifiy natijalarga olib keladi, deb ta’kidlaydilar. Mening ko‘p yillik tajribam shuni ko‘rsatadiki, haqiqat bu ikki qarashning o‘rtasida yotadi. Doyra ta’limida pedagogik texnologiyalar qotib qolgan qolip emas, balki o‘qituvchiga yo‘l ko‘rsatuvchi tizim bo‘lishi kerak. U ta’lim jarayonini tartibga soladi, maqsadlarni aniqlashtiradi, natijalarni kuzatish imkonini beradi, ammo o‘qituvchining ijodiy erkinligini va o‘quvchining individualligini cheklamasligi lozim.

Doyra ijrochiligini o‘qitishning o‘ziga xos jihatlari pedagogik texnologiyalarni tanlashda hisobga olinishi kerak. Birinchidan, doyra zarbli cholg‘u bo‘lib, uning asosiy vazifasi ritmik asosni yaratishdir. Shuning uchun doyra ta’limining markazida ritm hissini rivojlantirish turadi. Ikkinchidan, doyra ijrochiligi murakkab harakat ko‘nikmalarini, ya’ni ikki qo‘lning mustaqil va muvofiq harakatini, barmoqlarning chaqqonligi va kuchini, bilakning erkinligini talab qiladi. Uchinchidan, doyrada tembr juda muhim, bir xil ritmni turli tovush ranglari bilan ijro etish mumkin. To‘rtinchidan, doyra asosan ansambl cholg‘usi bo‘lib, doyrachi boshqa ijrochilarni tinglashi, ularga moslashishi, ansamblni yetaklashi kerak. Beshinchidan, doyra ijrochiligi o‘zbek musiqasining milliy usullari bilan chambarchas bog‘liq va bu usullarni chuqur bilishni talab qiladi.

Bolalar musiqa va san’at maktablarida doyra sinfiga turli yoshdagi bolalar keladi. Kichik yoshdagilar, ya’ni yetti-o‘n yoshli o‘quvchilar uchun o‘yin hali ham yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Ularning diqqati beqaror, tafakkuri obrazli, harakatlari hali to‘liq muvofiqlashmagan. Bu yoshdagi bolalar bilan ishlashda o‘yinli texnologiyalar, obrazli tushuntirishlar, qisqa va xilma-xil mashqlar eng yaxshi natija beradi. Kattaroq yoshdagi, ya’ni o‘n bir-o‘n to‘rt yoshli o‘quvchilarda esa mantiqiy tafakkur rivojlanadi, ular “nima uchun?” degan savolga javob izlaydi, tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlashni yoqtiradi. Ular bilan interfaol va muammoli texnologiyalar samaraliroq bo‘ladi. O‘smirlik davrida esa o‘quvchining o‘zini namoyon qilish, mustaqillikka intilish ehtiyoji kuchayadi va bu ijodiy loyihalar, improvizatsiya, ansambl ijrochiligi orqali qondirilishi mumkin.

(cc) BY

O‘yinli texnologiyalar doyra sinfining boshlang‘ich bosqichida juda samarali. Masalan, “Aks-sado” o‘yinida o‘qituvchi doyrada qisqa ritmik naqsh chaladi, o‘quvchi esa uni takrorlaydi. Asta-sekin naqshlar murakkablashadi va bolaning ritmik xotirasi rivojlanadi. “Savol-javob” o‘yinida o‘qituvchi ritmik “savol” beradi, o‘quvchi esa unga o‘z ritmik “javobi”ni topadi. Bu improvizatsiya ko‘nikmasining dastlabki kurtaklarini shakllantiradi. Ritmni so‘zlar bilan bog‘lash ham kichik yoshdagi bolalarga juda yoqadi. Masalan, o‘quvchining ismi, sevimli meva yoki hayvon nomlari bo‘g‘inlarga bo‘linib, doyrada chalinadi. “Bum” va “bak” zarblarini “katta ayiq” va “kichik qushcha” obrazlari bilan bog‘lash esa bolaga turli tembrlarni farqlashni o‘rgatadi. Bunday o‘yinlar dars davomida bolaning diqqatini saqlab, charchoqning oldini oladi.

Interfaol texnologiyalar doyra sinfida o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularni o‘zaro hamkorlikka jalb etishda katta imkoniyat beradi. “Aqliy hujum” usuli orqali o‘quvchilar biror usulning xususiyatlari, uning qaysi kuy va raqslarda qo‘llanilishi haqida fikr almashadi. “Klaster” usuli doyra haqidagi bilimlarni tizimlashtirishga yordam beradi. Masalan, doskaning markaziga “doyra” so‘zi yoziladi va o‘quvchilar uning tuzilishi, ijro usullari, mashhur ijrochilar, qo‘llanish sohalari kabi tushunchalarni shoxobchalar shaklida joylashtiradi. Juftlikda ishlashda o‘quvchilar bir-birining ijrosini tinglab, ritmning aniqligi va tovush sifati haqida fikr bildiradi. Kichik guruhlarda esa ular birgalikda ansambl ijrosini tayyorlaydi, har bir ishtirokchi o‘z partiyasini bajaradi. Bunday faoliyat o‘quvchilarda hamkorlik, mas’uliyat va bir-birini tinglash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchini chuqurroq fikrlashga, mustaqil yechim izlashga undaydi. Doyra sinfida bunday vaziyatlarni yaratish uchun imkoniyatlar ko‘p. Masalan, o‘qituvchi bir xil kuyni ikki xil usulda jo‘r qilib chalib beradi va “qaysi biri kuyning kayfiyatiga ko‘proq mos keladi va nima uchun?” deb so‘raydi. Yoki “agar ansamblda xonanda tempni sekinlashtirsa, doyrachi nima qilishi kerak?” degan savol atrofida muhokama tashkil etadi. Yana bir misol, o‘quvchiga yangi usulni yozib olingan holda tinglatib, uning tuzilishini o‘zi aniqlashni topshirish mumkin. Bunday vazifalar o‘quvchini passiv ijrochidan faol tadqiqotchiga aylantiradi. U musiqa haqida o‘ylaydi, tahlil qiladi, qaror qabul qiladi va o‘z qarori uchun javobgarlikni his qiladi. Bu esa uning musiqiy tafakkurini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bugungi doyra darsining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Mashhur doyrachilarning audio va video yozuvlari o‘quvchilarga turli ijrochilik uslublarini kuzatish, usullarning turli talqinlarini solishtirish imkonini beradi. Elektron metronom ritmik barqarorlikni nazorat qilishda beqiyos yordamchi hisoblanadi. O‘quvchining ijrosini telefon yoki planshetga yozib olib, keyin birgalikda tahlil qilish uning o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bola o‘zini chetdan eshitganda chalayotgan paytda sezmagan ko‘plab

(cc) BY

kamchiliklarni payqaydi. Ritmni o‘rgatishga mo‘ljallangan mobil ilovalar, interaktiv dasturlar uy mashg‘ulotlarini qiziqarli qiladi. Biroq raqamli vositalar faqat yordamchi rol o‘ynashi, ustozning jonli ijrosi va bevosita muloqotni almashtirmasligi kerak.

Milliy usullarni o‘rgatish doyra ta’limining eng muhim va eng murakkab qismi hisoblanadi. O‘zbek musiqasida usullar juda xilma-xil. Shashmaqom qismlarining har biri o‘ziga xos usulga ega, Xorazm, Farg‘ona-Toshkent, Buxoro-Samarqand musiqa uslublarining ham o‘z usullari bor. “Lazgi”, “Andijon polkasi” kabi raqs kuylarining usullari, “Talqin”, “Saqil”, “Ufar” kabi maqom usullari o‘quvchidan nafaqat texnik mahorat, balki har bir usulning xarakteri, kayfiyati va tarixiy kelib chiqishini his qilishni talab qiladi. An’anaviy ta’limda usullar “bum-bak” hijolari orqali og‘zaki o‘rgatilgan. Bu usul bugun ham o‘z qimmatini yo‘qotmagan. Ammo unga zamonaviy nota yozuvi, ko‘rgazmali sxemalar, audio va video namunalar qo‘shilsa, o‘quvchi usullarni ancha tez va ongli o‘zlashtiradi.

Ansambl ijrochiligi doyra ta’limining yakuniy maqsadi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Doyrachi kamdan-kam hollarda yakka ijro etadi. U asosan xonanda, sozandalar, raqqoslar bilan birga ijro etadi va ularning ritmik tayanchi bo‘ladi. Shuning uchun o‘quvchini dastlabki bosqichdanoq ansamblda ijro etishga tayyorlash lozim. Buning uchun o‘qituvchining o‘zi dutor, rubob yoki fortepianoda kuy chalib, o‘quvchi unga doyrada jo‘r bo‘lishi, keyinchalik esa o‘quvchilarning o‘zaro ansambllari, sinflararo ansambllar tashkil etilishi kerak. Ansamblda ijro etish o‘quvchiga boshqalarni tinglash, tempni saqlash, dinamikani moslashtirish, xonandaning nafas olishiga e’tibor berish kabi nozik ko‘nikmalarni o‘rgatadi. Bu ko‘nikmalarni yakka mashqlar orqali shakllantirib bo‘lmaydi.

Pedagogik amaliyotimda bir holat menga ko‘p narsani o‘rgatgan. Bir o‘quvchim texnik jihatdan juda qobiliyatli edi. U murakkab usullarni tez o‘zlashtirar, yakka ijroda tengdoshlaridan ancha ustun turardi. Ammo birinchi marta ansamblda chiqqanida u boshqalarni umuman eshitmay, o‘z tempida chalib ketdi va ijro buzildi. Bu voqeadan so‘ng men darslarimni qayta ko‘rib chiqdim. Yakka mashqlar bilan birga har bir darsda albatta ansambl elementlarini qo‘shishni, o‘quvchiga “tinglab chalish”ni o‘rgatishni boshladim. Bir necha oydan so‘ng o‘sha o‘quvchi ansamblning eng ishonchli a’zosiga aylandi. Bu holat menga doyra ta’limida texnik mahorat yolg‘iz o‘zi yetarli emasligini, musiqiy tinglash va hamkorlik ko‘nikmalarini maqsadli shakllantirish zarurligini yana bir bor isbotladi.

Ijrochilik texnikasini shakllantirishda ham pedagogik texnologiyalarning o‘rni katta. Doyra o‘quvchilarining ko‘pchiligi dastlabki bosqichda bilak va yelkani siqib, kuch bilan urishga moyil bo‘ladi. Natijada qo‘l tez charchaydi, tovush qo‘pol chiqadi, uzoq muddatda esa mushak og‘riqlari paydo bo‘lishi mumkin. Bu muammoni hal etishda bosqichma-bosqich texnologiya yaxshi natija beradi. Avval doyrasiz, havoda erkin harakat mashqlari bajariladi, so‘ng sekin tempda alohida zarblar ustida ishlanadi,

(cc) BY

keyin ular oddiy ritmik naqshlarga birlashtiriladi. Har bir bosqichda o‘quvchi o‘z qo‘lining holatini oynada yoki video yozuvda kuzatadi. Bunday izchil yondashuv texnik ko‘nikmalarni mustahkam va sog‘lom asosda shakllantiradi.

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalarni doyra ta’limiga tatbiq etishda ayrim qiyinchiliklar ham mavjud. Birinchidan, doyra sinfi uchun maxsus ishlab chiqilgan metodik qo‘llanmalar, dars ishlanmalari, pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar hali yetarli emas. O‘qituvchilar ko‘pincha umumiy pedagogik adabiyotlardagi usullarni o‘z faniga mustaqil ravishda moslashtirishga majbur. Ikkinchidan, ba’zi o‘qituvchilar an’anaviy usullarga o‘rganib qolgan va yangi texnologiyalarga ehtiyotkorlik bilan qaraydi. Uchinchidan, dars vaqti cheklangan va interfaol usullar ba’zan ko‘proq vaqt talab qiladi. To‘rtinchidan, ayrim maktablarda raqamli vositalar bilan ta’minlanganlik darajasi hali past. Bu qiyinchiliklarni yengish uchun ilmiy asoslangan, amaliyotda sinalgan, oddiy va tushunarli metodik tavsiyalar zarur.

O‘qituvchining kasbiy mahorati pedagogik texnologiyalarning samaradorligini belgilovchi asosiy omil bo‘lib qoladi. Eng yaxshi texnologiya ham uni qo‘llayotgan o‘qituvchi doyrani mukammal chalmasa, o‘quvchiga mehr bilan yondashmasa, uning individual xususiyatlarini hisobga olmasa, natija bermaydi. Doyra o‘qituvchisi bir vaqtning o‘zida yuksak mahoratli ijrochi, nozik pedagog, psixolog va tarbiyachi bo‘lishi kerak. U o‘quvchiga nafaqat usullarni, balki doyrachining odobini, sahna madaniyatini, ansambldagi hamkasblarga hurmatni ham o‘rgatadi. Shu bilan birga, o‘qituvchining o‘zi ham doimo o‘rganishi, yangi pedagogik texnologiyalar, ilg‘or tajribalar bilan tanishib borishi, malaka oshirish kurslarida, mahorat darslarida faol ishtirok etishi zarur. Uslubiy birlashmalardagi tajriba almashish bu jarayonda katta ahamiyatga ega.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham doyra ta’limining muhim jihatlaridan biri. Doyra uyda mashq qilish uchun qulay cholg‘u, ammo uning ovozi baland bo‘lgani sababli ba’zan oilada noqulaylik tug‘dirishi mumkin. Shu sababli ota-onalarga bolaning uy mashg‘ulotlarini tashkil etish, uni qo‘llab-quvvatlash, mashq vaqtini to‘g‘ri belgilash haqida maslahat berish foydali. Ko‘plab o‘zbek oilalarida doyra an’analari yashaydi, bobo va buvilar bolalarga to‘y va bayramlarda eshitgan qo‘shiqlar, mashhur doyrachilar haqida so‘zlab berishi mumkin. Bu bolaning milliy cholg‘uga bo‘lgan hurmatini oshiradi. Ota-onalar uchun ochiq darslar, sinf konsertlari tashkil etish esa ularni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi va bolaning motivatsiyasini kuchaytiradi.

O‘quv natijalarini baholash masalasi ham pedagogik texnologiyalar nuqtai nazaridan alohida e’tibor talab qiladi. An’anaviy baholashda asosan akademik konsert yoki imtihondagi ijro hisobga olinadi. Ammo bu baholash ko‘pincha sub’ektiv bo‘ladi va o‘quvchining butun o‘quv davridagi rivojlanishini to‘liq aks ettirmaydi. Pedagogik

(cc) BY

texnologiyalar asosida baholashda esa har bir bosqich uchun aniq mezonlar belgilanadi. Masalan, o‘quvchi chorak oxirida ma’lum usullarni to‘g‘ri tempda, aniq tembr bilan ijro eta olishi, oddiy kuyga ansamblda jo‘r bo‘la olishi, o‘z ijrosidagi kamchiliklarni ayta olishi kerak. Bunday aniq mezonlar baholashni xolis qiladi, o‘quvchiga esa nimaga intilishi kerakligini tushunishga yordam beradi. O‘z-o‘zini baholash va tengdoshlarning fikri ham bu jarayonning muhim qismi bo‘lishi lozim.

Yuqorida bildirilgan fikrlar ushbu tadqiqotning maqsad va vazifalarini belgilab beradi. Maqolaning maqsadi bolalar musiqa va san’at maktablarida doyra ijrochiligini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslarini yoritish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun mavzuga oid musiqashunoslik, pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, doyra ijrochiligini o‘qitishning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash, turli yosh guruhlari uchun mos pedagogik texnologiyalarni tanlash, ularni doyra darslariga tatbiq etish yo‘llarini ko‘rsatish hamda samaradorligini pedagogik amaliyot davomida kuzatish vazifalari belgilandi. Tadqiqotda kuzatuv, suhbat, tahlil, qiyoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot obyekti bolalar musiqa va san’at maktablarida doyra ijrochiligini o‘qitish jarayoni, predmeti esa bu jarayonda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslaridir. Ishning yangiligi shundaki, unda an’anaviy ustoz-shogird ta’limining mohiyati va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg‘unlashtirilgan holda doyra ta’limining yaxlit tizimi sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘yinli, interfaol, muammoli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining doyra ta’limidagi o‘rni o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga bog‘liq holda aniqlashtiriladi. Tadqiqot natijalaridan bolalar musiqa va san’at maktablari va ixtisoslashtirilgan musiqa maktablarining doyra sinfi o‘qituvchilari, musiqa ta’limi yo‘nalishidagi talabalar foydalanishlari mumkin.

Shunday qilib, doyra ijrochiligini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalasi milliy musiqiy merosni saqlash nuqtai nazaridan ham, zamonaviy ta’lim talablari nuqtai nazaridan ham nihoyatda dolzarb. Bolaning doyraga bo‘lgan ilk qiziqishini uzoq yillik ishtiyoqqa, oddiy zarbalarni esa haqiqiy san’atga aylantirish har bir doyra o‘qituvchisining asosiy maqsadi bo‘lishi kerak. Quyida ko‘p yillik pedagogik tajribam va kuzatishlarimga tayangan holda pedagogik texnologiyalarni qo‘llash tajribasini va erishilgan natijalarni bayon etaman.

Kulminatsiya

Tadqiqotning amaliy qismi doyra sinfidagi turli yoshdagi o‘quvchilar bilan olib borildi. Dastlabki kuzatuvlarda o‘quvchilarning ko‘pchiligida ritmik beqarorlik, bilak va yelkaning siqilganligi, “bum” va “bak” zarblari o‘rtasidagi tembr farqining sustligi aniqlandi. Usullarni ular asosan mexanik yodlab olgan, ularning xarakteri va

(cc) BY

kayfiyatini yaxshi his qilmas edi. Ansamblda chalishda esa ko‘plari boshqa ijrochilarni tinglamay, o‘z tempida chalib ketardi.

Asosiy bosqichda darslar pedagogik texnologiyalar asosida qayta tuzildi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar bilan “Aks-sado”, “Savol-javob” kabi o‘yinli mashqlar, kattaroqlar bilan esa “Klaster”, juftlikda ishlash va muammoli vaziyatlar qo‘llanildi. Har bir darsda elektron metronom bilan ishlash, ijroni yozib olib tahlil qilish odatga aylantirildi. Milliy usullar “bum-bak” hijolari, ko‘rgazmali sxemalar va audio namunalar uyg‘unligida o‘rgatildi. Har bir darsning so‘nggi qismi esa o‘qituvchi dutor yoki fortepianoda chalgan kuyga doyrada jo‘r bo‘lishga ajratildi. Chorakda bir marta sinf ansambli bilan kichik konsert o‘tkazildi.

Jarayon davomida qiyinchiliklar ham uchradi. Ayrim o‘quvchilar metronom bilan ishlashni zerikarli deb bilib, undan qochishga harakat qilishdi. Ba’zilari esa o‘z ijrosining yozuvini tinglashdan uyalishdi. Bunday hollarda metronom mashqlarini kichik musobaqa shakliga keltirish, yozuvlarni avval faqat o‘qituvchi bilan, keyin juftlikda tinglash yordam berdi. Interfaol usullarga sarflangan vaqt ham dastlab ko‘p tuyuldi, ammo bir-ikki oydan so‘ng o‘quvchilar yangi usullarni ilgarigiga qaraganda tezroq o‘zlashtira boshlagani bu vaqt o‘zini oqlaganini ko‘rsatdi.

Yakuniy kuzatuvlar sezilarli ijobiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. O‘quvchilarning ritmik barqarorligi ancha mustahkamlandi, metronom bilan ishlash ularga tempni ichdan his qilishni o‘rgatdi. Bilak erkinroq, zarblar tozaroq va tembr jihatidan boyroq bo‘ldi. Usullarni ular endi mexanik emas, balki har birining xarakterini his qilib ijro eta boshladi. Eng muhim o‘zgarish ansambl ijrosida ko‘rindi. O‘quvchilar xonanda va sozandalarni tinglab chalishni, tempni moslashtirishni o‘rgandi. Ota-onalar ham bolalarning uydagi mashg‘ulotlarga mas’uliyat bilan yondasha boshlaganini ta’kidlashdi.

Bu natijalar pedagogik texnologiyalar doyra ta’limida o‘qituvchi va o‘quvchi uchun aniq yo‘l xaritasi bo‘la olishini ko‘rsatdi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot bolalar musiqa va san’at maktablarida doyra ijrochiligini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim samaradorligini sezilarli oshirishini tasdiqladi. Doyra ta’limining o‘ziga xosligi, ya’ni ritm hissining markaziy o‘rni, murakkab harakat ko‘nikmalari, tembr boyligi, ansambl tabiati va milliy usullar bilan uzviy bog‘liqligi texnologiyalarni tanlashda albatta hisobga olinishi kerak. Pedagogik texnologiyalar qotib qolgan qolip emas, balki o‘qituvchiga yo‘l ko‘rsatuvchi, ta’lim jarayonini tartibga soluvchi va natijalarni kuzatish imkonini beruvchi tizim sifatida qo‘llanilishi lozim.

Tadqiqot texnologiyalarni o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslab tanlash muhimligini ko‘rsatdi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun o‘yinli texnologiyalar, kattaroqlar uchun interfaol va muammoli texnologiyalar eng yaxshi natija beradi.

(cc) BY

Axborot-kommunikatsiya vositalari, xususan, elektron metronom va ijroni yozib olib tahlil qilish barcha yosh guruhlarida ritmik barqarorlik va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Milliy usullarni an’anaviy “bum-bak” hijolari va zamonaviy ko‘rgazmali vositalar uyg‘unligida o‘rgatish ularni tez va ongli o‘zlashtirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalar an’anaviy ustoz-shogird ta’limining o‘rnini bosa olmaydi. O‘qituvchining jonli ijrosi, shaxsiy namunasi va o‘quvchi bilan yaqin munosabati doyra ta’limining asosi bo‘lib qoladi. Texnologiyalar esa bu an’anani boyitadi, uni zamon talablariga moslashtiradi. Ansambl ijrochiligini dastlabki bosqichdanoq har bir darsga kiritish o‘quvchining musiqiy tinglash va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ko‘p yillik tajribam asosida yana bir xulosaga keldim. Doyra darsi faqat ritm va texnika darsi emas, balki milliy madaniyat darsi hamdir. Usullarning tarixi, ular jo‘r bo‘ladigan kuylar va raqslar, buyuk doyrachilar hayoti haqidagi suhbatlar o‘quvchida doyraga va milliy musiqaga chuqur hurmat uyg‘otadi. Aynan shu hurmat bolaning ilk qiziqishini uzoq yillik ishtiyoqqa aylantiruvchi eng kuchli omil ekanini amaliyot ko‘p bor isbotladi.

Doyra sinfi o‘qituvchilariga darslarni aniq maqsad va baholash mezonlari asosida rejalashtirish, texnologiyalarni o‘quvchi yoshiga moslab tanlash, metronom va audio yozuvdan muntazam foydalanish, har bir darsda ansambl elementlarini qo‘shish tavsiya etiladi. Uslubiy birlashmalarda pedagogik texnologiyalar bo‘yicha tajriba almashish va ochiq darslar o‘tkazish ham foydali. Doyra sinfi uchun maxsus metodik qo‘llanmalar yaratish va bu yondashuvni kengroq tajriba-sinov ishlari asosida takomillashtirish istiqbolli ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidiy, Said Boltazoda. Влияние музыки на человека. Academy 4 (4), 63-65

2. Saidiy, Said Boltazoda. Теория магнитных эффектов других голосов многоголосной музыки. Science and Education 4 (1), 577-582

3. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Модуляционные эффекты музыкального произведения. Science and Education, 4 (1), 563-569.

4. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Особенности эффекта системы тяготения аккордов в музыке. Science and Education, 4 (1), 590-596.

5. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Взаимное влияние тоники, субдоминанты и доминанты. Science and Education, 4 (1), 570-576.

6. Болта-Зода, С. С. (2022). Особенность мгновенного появления вторичного аккорда, органный пункт. Science and Education, 3(12), 885-891.

7. Расулова, Д. Ш. К., & Болтазода, С. С. (2022). Национальные инструменты Узбекистана. История музыкальных инструментов: дутар и уд. Science and Education, 3(3), 858-864.

8. Салимова, Б. Б. К., & Болтазода, С. С. (2022). Музыка как дискурс управления многоголосной музыки. Science and Education, 3(3), 845-850.

9. Халимов, Ш. Ш. Ў., & Болтазода, С. С. (2022). Некоторые аспекты формирования и развития музыкального воздействий с ее последствиями на развитии ребёнка. Science and Education, 3(3), 837-844.

10. Болта-Зода, С. С. (2022). Взаимодействие теории и гармонии музыки. Science and Education, 3(12), 851-856.

11. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Влияние внутри тяготеющих звуков аккорда. Science and Education, 4 (1), 583-589.

12. Саидий Саид Болта-Зода (2023). Эффекты модуляции и отклонении музыки. Science and Education, 4 (1), 550-555.

13. Болта-Зода, С. С. (2022). Теоретические основы построения музыки. Science and Education, 3(12), 844-850.

14. Ропиева, Д. А. Қ., & Болтазода, С. С. (2022). Вокально-хоровые песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and Education, 3(4), 1200-1205.

15. Болтазода, С. С. (2022). Оценка характеристик волнообразных голосов в хоровом пении. Science and Education, 3(3), 865-871.

16. Саидий, С. (2019). Влияние музыки на личность и психику ребёнка. Вестник интегративной психологии, (19), 217-220.

17. Болта-Зода, С. С. (2022). Полифонический кондукт к строфической форме в музыке. Science and Education, 3(12), 837-843.

18. Саидий, С. Б. Продвижение новых принципов творческого фортепианного исполнительства в профильных школах искусств и культуры. Science and education. Scientific Journal, 4(3), 1612-1617.

19. Ропиева, Д. А. К., & Болтазода, С. С. (2022). Технологии формирования и развития вокально-хорового мастерства учащихся через народные песни. Science and Education, 3(3), 831-836.

20. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Способы обогащения уроков игры на фортепиано передовым зарубежным опытом. Science and Education, 3(3), 904-910.

21. Қувватова, Н. Б. Қ., & Саидий, С. Б. З. (2022). Основные направления и тенденции развития будущих учителей по направление музыки. Science and Education, 3(8), 204-210.

22. Мухаммадиева, Р. У., & Болтазода, С. С. (2022). Основы современного педагогического творчества по сфере хора. Дирижёр как оптимально

управляющий голосом хора в музыкальном театре. Science and Education, 3(3), 918-923.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

26. Болта-Зода, С. С. (2022). Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education, 3(12), 823-828.

27. Алиев, Б. Т. У., & Саидий, С. Б. (2022). Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education, 3(5), 1484-1492.

28. Рустамов, А. Р. О., & Болтазода, С. С. (2022). Методы и приёмы обучения игры на фортепиано. Science and Education, 3(3), 911-917.

29. Наргиза Бахтиёр Қизи Қувватова, & Саидий Саид Болтазода (2023). Современные методы работы с детьми, не имеющими музыкального образования. Science and Education, 4 (2), 1248-1255.

30. Эрназарова, А. Ф. Қ., & Саидий, С. Б. (2022). Методики обучения народным музыкальным ладам учащихся музыкальных школах и школ искусств. Science and Education, 3(11), 1021-1026